

The Role of Public Participation in Ensuring of Women's Access to the Right to Development

Satar Azizi *

Professor, International Law, Faculty of Humanities of Bu -Ali Sina University, Hamedan, Iran

Keivan Eghbali

Member of the Academic Staff of the Judiciary Research Institute, Tehran, Iran

1. Introduction

Research Question(s)

The right to development brings forth an approach to the development of human societies in which all human rights standards are considered and the economic development of the nation is fundamentally integrated into the human right to development. Although women make up half of the population of every society, they have always been facing discrimination in achieving their rights. It seems that providing a platform for women for their equal presence in any decision-making process related to human-rights-based development in their respective societies is one of the most efficient ways to facilitate women's achievement of the said right.

* Corresponding Author: s.azizi@basu.ac.ir

How to Cite: Azizi, S, Eghbali, K, “The Role of Public Participation in Ensuring of Women's Access to the Right to Development”, The Quarterly Journal of Public Law Research, 25(81), (2024), 47-80. Doi: [10.22054/qjpl.2021.58442.2557](https://doi.org/10.22054/qjpl.2021.58442.2557)

2. Literature Review

Regarding the issue of the right to development and the ways to achieve it, some research has been conducted in Persian, among which we can mention “The Influence of Good Governance on Implementing the Right to Development” by Habibzadeh, et al. (2013). However, not much research has been done to address the issue of women's right to development to be achieved through public participation.

3. Methodology

This research, using a descriptive-analytical method, tries to examine the place of public participation in ensuring women's access to the right to development.

4. Conclusion

Creating a platform for the presence of women in the decision-making processes provides the opportunity to bring up the needs and the rights requested by women when society makes decisions about planning programs to advance development. In addition, it would provide the possibility of following up on the level of practical attention to women's needs and priorities in the implementation of these programs. Facilitating the participation of women in the development plans and decision-making processes is an important step in improving their status in other areas such as raising their level of education, health, employment, security, and so forth; because they've had the opportunity to express their wishes and opinions in the formulation of the development plans, as well as in monitoring the implementation of these plans. Such participation can lead the way for women to continue a free life, which is the ultimate goal of the right to development.

Ensuring public participation of women in the governing of society requires attention to the right to free, fair, equal, open, and transparent participation of the people in the democratic process of managing the

affairs of their governments. The said right is considered the right of the people to enjoy a democratic system that allows them to participate widely in the various political, economic, social, and cultural affairs of their country, meaning they can participate in the regularization of relations between the governors and the governed. The important point is that the realization of women's public participation is unimaginable without the existence of tools such as the system of selective representation, a dynamic civil society, and free access to information.

One can talk about the real participation of women in a society in determining their own destiny when the said society, in the first stage, has a type of representative system that gives the individuals the right to participate in the selection of the decision-makers, as well as the right to be elected as the decision-makers of the society. As stipulated in Article 25 of the Covenant of Civil and Political Rights, the right of citizens to elect and be elected should be considered as one of the basic elements of public participation.

Another essential pillar in the path of realizing the participation of women is the existence of a dynamic civil society. Civil society consists of a wide range of non-governmental organizations formed around the general issues of society, such as seeking justice, religious matters, educational affairs, etc. Civil society plays an important role in informing the elites and the ordinary citizens to get aware of the needs of the public in decision-making. The important impact of institutions in civil society is to strengthen public participation by encouraging citizens to participate politically in the decision-making process. Civil society is considered a very useful groundwork for ordinary citizens, including women, to raise their demands and bring them to the attention of the society's political leaders. The Citizens who lack the support of organized power groups in many cases have less opportunity to raise attention to their demands.

In addition to having the right to elect and be elected and the existence of a dynamic civil society, women's public participation is largely dependent on transparency and access to information; Information that

should be free, relevant, up-to-date, understandable, and available to individuals and groups of citizens in order to make an informed choice. In other words, the right of access to information is a prerequisite for informed public participation by citizens, including women. The lack of free access to information is a big obstacle in the way of effective participation of women because if the women do not have access to information, they do not have a correct understanding of the discussed issues and will not be able to make appropriate and informed decisions regarding those issues.

The experience of countries such as Tunisia or Botswana are good examples of how public participation can be used to voice women's problems and needs for public decision-making for adopting development programs. This participation has had very positive effects on improving women's access to their rights in the development process of the aforementioned societies, by making it possible to include women's demands in the formulation and implementation of community development programs, as well as in monitoring the progress of these programs.

Keywords: Women's Right to Development, Public Participation, Free Elections, Dynamic Civil Society, Freedom of Media

جایگاه مشارکت عمومی در تضمین بهره‌مندی زنان از حق بر توسعه

ستار عزیزی* استاد حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

کیوان اقبالی عضو هیات علمی پژوهشکده قوه قضائیه، تهران، ایران

چکیده

حق بر توسعه رویکردی به توسعه جوامع انسانی است که در آن تمامی استانداردهای حقوق بشری در نظر گرفته شده و به صورتی اساسی رهیافت توسعه اقتصادی در درون رهیافت حقوق بشری نسبت به توسعه ادغام می‌شود. دستیابی همگانی به چنین حقی در هر جامعه نیازمند توجه به وضعیت گروه‌های در معرض تبعیض و از آن جمله زنان خواهد بود. در این راستا بنظر می‌رسد که یکی از کارآمدترین راهکارها، مهیا نمودن امکان مشارکت برابر و کامل زنان در کلیه فرایندهای تصمیم‌گیری عمومی در ارتباط با نحوه پیشبرد شئون مختلف توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه خواهد بود؛ راهکاری که در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی ارزیابی می‌شود. با تحقق مشارکت عمومی برابر و کامل زنان، امکان طرح خواسته‌های آنها در تمامی تصمیم‌گیری‌های عمومی مرتبط با جوانب گوناگون توسعه، همچنین امکان رصد بعدی نحوه اجرای چنین تصمیماتی فراهم شده و مسیر توجه به نیازها و حقوق بانوان در فرایند توسعه و رفع تبعیض از ایشان هموار خواهد شد؛ مسیری که در نهایت به محقق شدن حق بر توسعه زنان یعنی پیشبرد توسعه در مسیر برخورداری آنها از مواهب توسعه و دستیابی بانوان به حقوق بشر منجر خواهد شد.

واژگان کلیدی: حق بر توسعه زنان، مشارکت عمومی، انتخابات آزاد، جامعه مدنی پویا، آزادی رسانه.

مقدمه

در دهه‌های پس از پایان جنگ دوم جهانی، علاقه و اشتیاق نخبگان جوامع تازه رهایی یافته از بند استعمار به پیشبرد جامعه خود در مسیر توسعه و ترقی، نظریه‌های جدیدی در ارتباط با توسعه مطرح نمودند که در بسیاری از آنها مفهوم توسعه یافتگی معادل با توسعه اقتصادی در نظر گرفته شده است.^۱ تعاریف کلاسیکی که با گذشت زمان نارسایی آنها ثابت شده چرا که اگرچه با افزایش تولید ناخالص ملی و با ثبات سایر شرایط می‌توان به بهبود سطح زندگی مردم و بالا رفتن برخی شاخص‌های رفاه همچون متوسط طول عمر امیدوار بود اما متغیرهای دیگری نیز وجود داشته که بر بهبود شرایط زندگی تأثیر گذاشته و با تأکید بر صرف توسعه اقتصادی نمی‌توان نقش آنها را نادیده گرفت.^۲ آشکار شدن این ضرورت سبب آن شد تا بسیاری از صاحب‌نظران عرصه توسعه در کشورهای کمتر توسعه یافته، به سمت برداشتی از توسعه گرایش یابند که در آن با لحاظ نمودن ملاحظات حقوق بشری، به فرایند مزبور فراتر از صرف رشد اقتصادی، افزایش تولید ناخالص داخلی و درآمد سرانه نگریسته شود.^۳

تلاش‌هایی که نهایتاً به صدور اعلامیه حق بر توسعه در مجمع عمومی ملل متحد در تاریخ ۴ دسامبر ۱۹۸۶ می‌انجامد. در مسیر تحقق حق بر توسعه، شناسایی عوامل داخلی تأثیرگذار اهمیتی حیاتی داشته، چرا که اساساً و منطقاً هرگونه برنامه‌ریزی ملی واقع‌بینانه با هدف دستیابی به اهداف مورد نظر در چارچوب حق بر توسعه، تا حد زیادی منوط به شناسایی بسترهای داخلی تحقق حق فوق‌الذکر و اتخاذ راهکار مناسب در ارتباط با تأمین آنها بنظر می‌رسد. در این راستا با توجه به آنکه زنان نیمی از جمعیت هر جامعه‌ای را تشکیل می‌دهند، هرگونه موفقیت واقعی در پیشبرد توسعه در مسیر تأمین حقوق بشر اعضای جامعه، نیازمند حضور و ایفای نقش برابر و کامل ایشان در حیات سیاسی اقتصادی، اجتماعی و

۱. آمارتیا سن، توسعه به مثابه آزادی، ترجمه وحید محمودی، چاپ چهارم (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۴) ص ۱۷.

۲. آمارتیا سن، «مفهوم توسعه»، ترجمه شاکه سرکیسان و علی گودرزی، مجله راهبرد یاس، شماره ۱۲، (۱۳۸۶)، ص ۱۶۰.

3. Henry J Steiner & Philip Alston, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*, Third Edition (New York: Oxford University Press, 2008) at 1118.

فرهنگی جوامع خود خواهد بود. بعبارت بهتر، مشارکت همگانی در پیشبرد مسیر توسعه و برخورداری از منافع آن بعنوان رکن اساسی تحقق حق بر توسعه، تنها زمانی تضمین خواهد شد که مشارکت زنان در تمامی مراحل طرح ریزی و اجرای مسیر توسعه محقق شده و در نتیجه مسیر مزبور در جهت دستیابی زنان به حقوق بشر خود هدایت شده باشد.^۱

علی‌رغم آشکار بودن ضرورت مشارکت زنان در پیشبرد توسعه جوامع در مسیر دسترسی همگانی به حقوق بشر، امروزه دسترسی گروه مذکور به حقوق بشر خود در بسیاری کشورها، همچنان در معرض بی‌توجهی و تبعیض قرار داشته و بنابراین زنان از جمله گروه‌هایی محسوب شده که خطر محروم شدن از شرکت در فرایند توسعه و برخورداری از مواهب آن به وضوح ملموس‌تر می‌باشد.^۲ همان‌گونه که کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در تفسیر عمومی شماره ۲۰ خود اعلام نموده؛ وجود تبعیض در یک جامعه، عاملی در نادیده گرفته شدن حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی افراد در معرض تبعیض بشمار می‌رود.^۳ مسئله‌ای که موجب می‌شود تا در اولویت قرار دادن محرومیت‌زدایی از زنان در دسترسی به حقوق بشر خویش در برنامه‌های ملی طراحی شده با عنایت به تحقق حق بر توسعه، از اهمیتی اساسی برخوردار باشد. اولیوی که تحقق مشارکت عمومی بانوان در اداره جامعه، می‌تواند بستری مناسب برای پاسخگویی به آن و در نتیجه تسهیل در مسیر تضمین دستیابی زنان به حق بر توسعه خویش فراهم کند. بر این اساس در این پژوهش پس از بررسی مفهومی حق بر توسعه؛ در بخش نخست وضعیت زنان، در بخش بعدی مسئله مشارکت عمومی زنان در اداره جامعه و میزان اهمیت تحقق آن بر تضمین دستیابی زنان به حق بر توسعه در فرایند توسعه جامعه متبوع خود مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌گیرد.

1. Fareda Banda, Women, Human Rights and Development, *Realizing the Right to Development, Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development* (New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2013), at 150.

2. Saad Alfararghi, A/HRC/39/51, Second Report of the Special Rapporteur on the Right to Development, Geneva: Human Rights Council, (2018), at 7.

3. CESCR. General Comment No. 20, Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/GC/20, Geneva: Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), (2009), Para.1.

۱. تولد حق بر توسعه بعنوان یکی از حقوق بشری

پیش از آنکه بتوان به مفهوم حق بر توسعه پرداخت، لازم است کمی به عقب بازگشته و مفاهیمی کلاسیک‌تری همچون رشد یا توسعه اقتصادی مورد بررسی قرار گیرد چرا که حق بر توسعه، خود ماحصل نگاهی کلان‌تر و حقوق بشری بر مفهوم توسعه اقتصادی می‌باشد.

۱-۱. توسعه در مفهوم کلاسیک

پیشرفت و رفاه مادی انسان‌ها و ملت‌ها همواره از جایگاهی ویژه در پژوهش‌های اقتصادی برخوردار بوده و از محورهای مهم مطالعات اقتصاددانان بشمار می‌رود.^۱ با تغییر چهره سیاسی جهان از اواسط قرن بیستم (پایان جنگ جهانی دوم و به استقلال رسیدن بسیاری از مستعمرات)، مفهوم توسعه اقتصادی مورد توجه بیشتری قرار گرفته و نظریه‌های چندی در ارتباط با توسعه در سطح جهانی شکل گرفت.^۲ نکته مشترک در ارتباط با بسیاری از این تعاریف، آنکه در اکثریت آنها توسعه یافتگی معادل با رشد اقتصادی در نظر گرفته شده و بر این اساس برابر با رشد اقتصادی (رشد تولید ناخالص ملی)، افزایش درآمد سرانه افراد، صنعتی شدن و پیشرفت سطح فناوری در یک جامعه بشمار می‌آید.^۳

رشد اقتصادی را می‌توان این‌گونه تعریف نمود: افزایش بلندمدت ظرفیت تولیدی به منظور عرضه کالاهای هر چه متنوع‌تر اقتصادی به مردم، افزایش ظرفیتی که نیازمند پیشرفت تکنولوژی همچنین بسترسازی ساختاری و ایدئولوژیک برای آن می‌باشد.^۴

بعبارت بهتر رشد اقتصادی را می‌توان فرایند پایداری دانست که بر اثر آن و در طی زمان

۱. سعید فراهانی فرد، «توسعه پایدار بر محور عدالت»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، دوره ۵، شماره ۱۹، (۱۳۸۴)، ص ۹۲.

۲. مایکل تودارو، *توسعه اقتصادی در جهان سوم*، ترجمه غلامعلی فرجادی، جلد ۱ (تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۹) ص ۱۳۲.

۳. آمارتیا سن، *توسعه به مثابه آزادی*، پیشین، ص ۱۷.

4. Kuznets, Simon, "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", *American Economic Review*, American Economic Association, 63(3), (1973), at 247.

ظرفیت تولید اقتصادی افزایش می‌یابد.^۱ بر مبنای دیدگاه رایج درباره توسعه اقتصادی، معیار توسعه، افزایش رشد اقتصادی و افزایش سریع و پایدار تولید سرانه ناخالص داخلی ارزیابی شده است؛ نگرشی که در آن تولید ثروت برای جامعه عنصر اساسی توسعه تلقی و ارزش‌های دیگری همچون معیار بهبود آزادی فردی از نقش چندانی برخوردار نمی‌باشند.^۲ با این وجود ارتباط نزدیک میان توسعه اقتصادی و رشد اقتصادی به همان میزان که مهم تلقی می‌گردد، ایجاد کننده نوعی سردرگمی نیز محسوب می‌شود.^۳ عبارت دیگر علی‌رغم تلقی رشد بعنوان شرط ضروری توسعه، نمی‌توان صرف وجود آن را ایجاد کننده توسعه تلقی نمود، چرا که رشد اقتصادی صرف نمی‌تواند در برگیرنده مواردی همچون تولید معیشتی، جنبه‌های غیر اقتصادی شکوفایی فردی و اجتماعی، رفاه و ملاحظات مربوط به توزیع درآمد بشمار رود.^۴ بر این اساس بنظر می‌رسد که وجود یک تفاوت قابل ملاحظه بین توسعه جامعه در معنای واقعی آن و صرف رشد اقتصادی آشکار می‌شود زیرا در حالی که رشد اقتصادی تنها بر تولید بیشتر تمرکز یافته؛ توسعه اقتصادی نه تنها به معنای تولید بیشتر بلکه به معنای تحول در چگونگی شیوه تولید محصول، تخصیص منابع و نیروی کار در شعبه‌های گوناگون تولید هم محسوب می‌شود.^۵

۱-۲. حق بر توسعه، نگرش به توسعه از دریچه حقوق بشر

از آنجایی که رشد اقتصادی فقط به سرانه تولید ناخالص ملی مربوط می‌شود، از مسأله توزیع درآمد ناخالص ملی میان مردم صرف‌نظر می‌کند در نتیجه ممکن است جامعه‌ای شاهد افزایش سرانه تولید ناخالص ملی بوده اما در عین حال نحوه توزیع آن به مراتب

۱. نازی محمدزاده اصل، «آزمون نظریه رشد نئوکلاسیک»، پژوهش‌های اقتصادی، شماره ۱۴، (۱۳۸۱)، ص ۷۷.
 ۲. ناصر جهانیان، «بنیادهای توسعه اقتصادی عادلانه در اسلام»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، دوره ۷، شماره ۲۵، (۱۳۸۶)، ص ۱۵۹.
 ۳. آمارتیا سن، «مفهوم توسعه»، پیشین، ص ۱۶۰.
 ۴. آرجون سنگوپتا، «حق توسعه در نظریه و عمل»، ترجمه منوچهر توسلی جهرمی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۰، (۱۳۸۳)، ص ۱۹۲.
 ۵. چارلز پور کیندل برگر، توسعه اقتصادی، ترجمه رضا صدوقی (لاهیجان: مدرسه عالی مدیریت گیلان، ۱۳۵۱) ص ۷.

ناعادلانه‌تر و نابرابرتر از جامعه‌ای با درآمد سرانه کمتر باشد، آنهم به گونه‌ای که شاید حتی در درآمد واقعی فقیرترین گروه‌ها نیز سیر نزولی مشاهده شود.^۱

بر این اساس با پایان دهه شصت میلادی اندک اندک ضرورت طرح ایده‌ای متفاوت از توسعه که در آن با ایجاد توازن بین ملاحظات اقتصادی و اجتماعی، مسیر پیشرفت اجتماعی، معیشت بهتر و رعایت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین شهروندان فراهم گردد، احساس شده و بتدریج زمینه برای این نتیجه‌گیری نزد جامعه بین‌المللی فراهم آمد که با عنایت به تلقی شدن توسعه بعنوان عنصر اساسی برای ارتقای منافع مشترک بشریت، اهداف دیگر تنها زمانی قابل تحقق خواهند بود که افراد در تمامی جوامع بشری به سطح قابل قبولی از توسعه دست یافته باشند.^۲ از دید قاضی محمد بجاوی^۳، رئیس اسبق دیوان بین‌المللی دادگستری، که خود از جمله پیشگامان تبیین مفهوم حق بر توسعه می‌باشد، پیش‌شرط اساسی برای آزادی، توسعه، عدالت و خلاقیت تحقق حقی با عنوان حق بر توسعه بوده؛ حقی که در واقع نه تنها می‌بایست بعنوان نخستین و آخرین حق بشری نیازمند تحقق بلکه هدف بنیادین حقوق بشر تلقی شود.^۴ در همین راستا از دید کبا/م.بای^۵، وزیر امور خارجه وقت سنگال، که وی را نیز می‌توان در زمره نخستین کسانی دانست که از ظهور یک حق جدید با نام حق بر توسعه خبر می‌دهد؛^۶ همه حقوق و آزادی‌های اساسی بطور اجتناب‌ناپذیری به حق حیات، افزایش استانداردهای زندگی و به مفهوم توسعه وابسته بوده و بنابراین حق بر توسعه نه تنها می‌بایست بعنوان مصداقی از حقوق بشر در نظر گرفته شود بلکه بدون وجود آن اساساً وجود بشر با تهدید مواجه خواهد شد.^۷ گفتمان فوق با

۱. آمارتیا سن، «مفهوم توسعه»، پیشین، ص ۱۶۳.

۲. حجت سلیمی ترکمانی، «حقوق بین‌الملل توسعه پایدار: از آرمان تا واقعیت»، دو فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی (دانش و توسعه سابق)، دوره جدید، سال نوزدهم، شماره ۲، (۱۳۹۱)، ص ۴۶.

3. Mohammed Bedjaoui.

4. Mohammed Bedjaoui, "The Right to Development", In Mohammed Bedjaoui (ed.) *International Law: Achievements and Prospects* (Paris: UNESCO: 1991) at 1182.

5. Keba M'baye.

6. Russel Lawrence Barsh, "The Right to Development as a Human Right: Results of the Global Consultation", *Human Rights Quarterly*, 13(3), (1991), at 322.

7. Eva Brems, *Human Rights: Universality and Diversity* (Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001) at 451.

حمایت و استقبال کشورهای در حال توسعه و بلوک دولت‌های سوسیالیستی روبرو شده به نحوی که پس از آن مفهوم حق بر توسعه برای نخستین بار در قطعنامه شماره ۴ کمیسیون حقوق بشر مورخ ۲ مارس ۱۹۷۹ صراحتاً مورد اشاره قرار گرفته و از دبیرکل سازمان ملل متحد درخواست می‌گردد تا شرایط لازم برای برخورداری همه مردم از حق مزبور را مورد بررسی قرار دهد.^۱ اشتیاق جامعه بین‌المللی به شناسایی یک حق بشری جدید با عنوان بر توسعه در دهه هشتاد میلادی بیشتر شده و نهایتاً با صدور اعلامیه حق بر توسعه بعنوان اولین سند بین‌المللی مرتبط با مفهوم فوق در تاریخ ۴ دسامبر ۱۹۸۶ به بار می‌نشیند.

۳-۱. حق بر توسعه از منظر مفهومی

به موجب ماده ۱ اعلامیه حق بر توسعه: «حق بر توسعه، یک حق مسلم بشری است که به موجب آن هر فرد انسانی و همه مردم از استحقاق مشارکت، سهم‌شدن و برخورداری از توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی برخوردار می‌باشند، به نحوی که در چارچوب آن همه حقوق بشر و آزادی‌های اساسی کاملاً تحقق می‌یابند».^۲ بنظر می‌رسد که توسعه در این دیدگاه به معنای از میان برداشتن موانعی همچون بیسوادی، بیماری، عدم دسترسی به منابع مادی و مالی و فقدان آزادی‌های مدنی و سیاسی است.^۳ حق بر توسعه، حقی است که در برگیرنده کلیه حقوق بشر اعم از حقوق سیاسی، مدنی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بوده و در نتیجه با به واقعیت تبدیل شدن حق مذکور، شاهد تجلی مفهوم واقعی حقوق بشر به نحوی که غیرقابل تقسیم و وابسته به یکدیگر تلقی شوند، خواهیم بود.^۴ بعبارت بهتر همان‌گونه که آرجون سنگوپتا^۵ گزارشگر مستقل حق بر توسعه در شورای حقوق بشر ملل متحد اعلام داشته، حق بر توسعه حقی است نسبت به رهیافتی

۱. یوسف مولایی، «حق بر توسعه از ادعای سیاسی تا مطالبه حقوقی»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۰، شماره ۴، (۱۳۸۹)، ص ۲۳۱.

2. A/RES/41/128, Declaration on the Right to Development, 4 December 1986, Article 1.

۳. توکل حبیب‌زاده و حافظه سیفی، «تاثیر حکمرانی مطلوب بر اجرایی شدن حق بر توسعه با تاکید بر بعد ملی»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۱۸، شماره ۶۲، (۱۳۹۲)، ص ۱۳.

۴. فریده شایگان، حق توسعه (تهران: نشر گرایش، ۱۳۸۸) ص ۱۴.

5. Arjun Sengupta.

ویژه از توسعه که به موجب آن می‌توان تحقق تمامی حقوق و آزادی‌های بنیادین برای شهروندان یک جامعه را تسهیل نموده و بدین ترتیب ظرفیت و توانایی ایشان را به منظور بهره‌مندی از حقوق خود افزایش داد.^۱

این توجه به حقوق بشر در چارچوب ارزیابی فرایند توسعه، نقطه اشتراک میان توسعه انسانی^۲ و دیدگاه حقوق بشری به توسعه^۳ و عصاره آن یعنی حق بر توسعه تلقی شده، اگرچه باید توجه داشت که در شاخص‌های مورد نظر در توسعه انسانی، مسائلی از قبیل چگونگی تحقق حقوق بشر از طریق فرایند توسعه و یا چگونگی برنامه‌ریزی برای دستیابی به این حقوق از طریق فرایند مزبور جایگاه خاصی به خود اختصاص نداده است. مسائلی که از جایگاه محوری در رویکرد حقوق بشری به توسعه برخوردار بوده و موجب می‌گردد تا فرایند توسعه در رویکرد فوق اساساً تبدیل به مکمل و ابزاری برای تحقق حقوق بشر شود.^۴ رویکرد حقوق بشری به توسعه در حق بر توسعه مورد تاکید بیشتری قرار گرفته به نحوی که تاکید اساسی بر لزوم تحقق مصادیق گوناگون حقوق بشر در توسعه را می‌بایست وجه ممیزه حق بر توسعه از رویکرد حقوق بشری به توسعه در کلیت آن بشمار آورد.^۵ حق بر توسعه را می‌بایست حق افراد یک جامعه نسبت به اتخاذ فرایندی حقوق بشرمحور در پیشبرد مسیر توسعه تلقی نمود که در آن تمامی استانداردهای حقوق بشر در نظر گرفته شده و بصورتی اساسی رهیافت توسعه اقتصادی در درون رهیافت حقوق بشری توسعه

1. Mohammad-Salah Dembri, E/CN.4/2001/26, The Right to Development, Report of the Open-Ended Working Group on the Right to Development, Commission on Human Rights Fifty-Seventh Session (Geneva: Commission on Human Rights, 2001) at 16.

2. Human Development.

۳. در رهیافت حق بشری به توسعه، در واقع پیوندی بین توسعه انسانی و حقوق بشر برقرار گردیده و توسعه بعنوان مسئله‌ای حقوق بشری مطرح می‌شود.

برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به: فردین خرازی، «حق بر توسعه به عنوان بستر تحقق حق بر توسعه»، پژوهشنامه روابط بین‌الملل، شماره ۴، (۱۳۸۷)، صص ۲۰-۱۷.

4. Arjun Sengupta, A/55/306, Second Report of the Independent Expert on the Right to Development, New York: General Assembly Fifty-fifth Session, (2000), at 6.

5. Arjun Sengupta, E/CN.4/2001/WG.18/2, Third Report of the Independent Expert on the Right to Development, Arjun Sengupta, Submitted in Accordance with Commission Resolution 2000/5, Geneva: Commission on Human Rights Fifty-seventh Session, (2001), at 9.

ادغام می‌شود. حق مزبور پا را فراتر از اهداف توسعه پذیرفته شده در چارچوب توسعه انسانی نهاده و اشکال مختلفی از تمهیدات اجتماعی و اقتصادی را به منظور دستیابی به اهداف توسعه از طریق تبدیل این اهداف به حقوق بشر افراد، همچنین تصریح بر مسئولیت تمامی دست‌اندرکاران پیشبرد مسیر توسعه برای حرکت در مسیر تضمین استانداردهای حقوق بشری تعیین می‌نماید.^۱

۲. زنان و دستیابی به حق بر توسعه

زنان از جمله گروه‌هایی هستند که حق ایشان در مشارکت در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع بدلیل وجود تبعیض‌های نهادینه شده، بیش از سایر اقشار در معرض نادیده گرفته شدن می‌باشد.^۲ زنان از تبعیض‌های گسترده در حوزه‌هایی از قبیل حق بر غذا، حق بر آموزش و حق بر سلامت رنج برده و معضلاتی همچون عدم توزیع عادلانه غذا، وضعیت نامطلوب در دسترسی به آب آشامیدنی سالم یا سیستم فاضلاب و همچنین عدم دسترسی به سوخت یا مسکن مناسب، توانایی ایشان و خانواده‌های تحت سرپرستی آنها در تمتع و بهره‌برداری از حقوق بشر خویش و به تبع آن امکان پیگیری یک زندگی آزادانه را با موانع جدی مواجه کرده است.^۳ بر این اساس نیاز شدیدی به طراحی و اجرای برنامه‌های ویژه با هدف تقویت مشارکت، توانمندسازی^۴ و پیشرفت^۵ زنان در جامعه و همچنین نظارت بر اجرای این برنامه‌ها احساس گردیده و رفع تبعیض علیه زنان و دختران را نیز می‌بایست در فهرست مهمترین موارد نیازمند توجه در هرگونه برنامه توسعه ملی طراحی شده با عنایت به لزوم تحقق حق بر توسعه شهروندان جامعه محسوب نمود؛

1. Arjun Sengupta, Conceptualizing the Right to Development for the Twenty-first Century, *Realizing the Right to Development: Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development* (UN Publication: New York and Geneva 2013) at 71.

2. Alfararghi, op.cit. at 7.

3. Sengupta, op.cit. at 10.

4. Empowerment.

5. Advancement.

برنامه‌هایی که بر مبنای آنچه گفته شد جزئی حیاتی از رهیافت حقوق بشری به توسعه و حرکت در مسیر تحقق حق بر توسعه بشمار می‌روند.^۱

۱-۲. مشارکت زنان و دستیابی به حق بر توسعه

بهبود وضعیت برخورداران زنان از مواهب توسعه از مناظر گوناگونی مورد بررسی قرار گرفته و راهکارهای گوناگونی نیز پیشنهاد شده است. بعنوان مثال از منظر نهادی همچون کارگروه ویژه پیگیری برابری جنسیتی در اهداف توسعه هزاره^۲، در مسیر ارتقای وضعیت بهره‌مندی زنان از منافع حاصل از توسعه جامعه، ارتقای سطح آموزش و بهداشت برای زنان و دختران، افزایش دسترسی زنان به منابع (مشمول بر زمین، سرمایه و اشتغال) و حفاظت از زنان و دختران در برابر تمامی اشکال خشونت، از اهمیتی اساسی برخوردار است. با این وجود بنظر می‌رسد که افزایش سطح برخورداران زنان از مواهب توسعه و رفع نابرابری علیه ایشان، پیش از هر چیز نیازمند افزایش مشارکت گروه مزبور در فرایند تصمیم‌گیری‌های کلان مرتبط با توسعه جوامع بوده و می‌بایست تقویت حضور زنان در فرایند تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه را در زمره مهمترین اولویت‌های توسعه حقوق بشرمحور و به تبع آن تضمین‌کننده دستیابی همگانی اعضای جامعه به حق بر توسعه بشمار آورد^۳؛ مسئله‌ای که موجب می‌شود ارتقای جایگاه نامناسب زنان در بیان خواسته‌ها و نیازهایشان در سطح جامعه و همچنین پررنگ‌تر نمودن مشارکت آنها در فرایند تصمیم‌گیری‌های عمومی موثر بر زندگی خود و خانواده‌هایشان، در زمره یکی از مهمترین موارد نیازمند توجه در زمینه تلاش برای بهبود وضعیت گروه فوق در برخورداران از حق بر توسعه قرار گیرد.^۴

لزوم مشارکت زنان در تصمیم‌گیری‌های عمومی به منظور ارتقای جایگاه و سهم آنها در برنامه‌های توسعه ملی، در برخی از مهمترین کنفرانس‌های بین‌المللی مرتبط با بهبود

1. Arjun Sengupta, op.cit. at 6.

2. The Gender Equality Task Force of the MDG.

3. Frances Stewart, *The Fourth Domain for Gender Equality: Decision-Making and Power, Achieving Gender Equality, Women's Empowerment and Strengthening Development Cooperation* (New York: United Nations Publication, 2010), at 31.

4. Fareda Banda, op.cit. at 149.

وضعیت برابری جنسیتی برای زنان همچون کنفرانس جهانی ۱۹۸۵ نیروبی برای بازبینی و ارزیابی دستاوردهای دهه ملل متحد برای زنان: برابری، توسعه و صلح^۱ و کنفرانس چهارم جهانی برای زنان برگزار شده در پکن در سال ۱۹۹۵ هم مورد تاکید قرار گرفته است.^۲ با عنایت به اهمیت تضمین مشارکت موثر زنان در تصمیم‌گیری‌های عمومی در ایجاد بستر مناسب برای بهبود جایگاه ایشان در جامعه، افزایش سهم زنان در کرسی‌های پارلمان در شاخص پنجم از هدف پنجم اهداف توسعه پایدار یعنی تحقق برابری جنسیتی و بهبود جایگاه زنان و دختران نیز مورد توجه قرار گرفته است.^۳ تسهیل در مشارکت زنان در فرایند برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری برای توسعه جوامع، گام مهمی در ارتقای جایگاه آنها در سایر حوزه‌ها همچون بالا بردن سطح آموزش، بهداشت، اشتغال، امنیت و ... محسوب می‌شود؛ چرا که این را فرصت برای زنان فراهم نموده تا با بیان خواسته‌ها و نظرات خود در هنگام تدوین برنامه‌های توسعه و همچنین نظارت بر اجرای این برنامه‌ها، برنامه‌های فوق را در مسیر بهبود وضعیت حقوق بشر خویش و در نتیجه کسب توانایی بیشتر برای تداوم یک زندگی آزادانه یعنی غایت نهایی مورد نظر در حق بر توسعه، هدایت نمایند.^۴

تضمین مشارکت عمومی در اداره جامعه، مردم و همه دولت‌ها را ملزم می‌سازد که در فرایند دموکراتیک اداره امور دولت‌هایشان مشارکت آزاد، منصفانه، برابر، علنی و آشکار داشته باشند.^۵ حق مزبور را می‌بایست حق مردم یک جامعه به برخورداری از نوعی ساختار حکومتی دموکراتیک که امکان مشارکت گسترده آنها را در شئون مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه فراهم می‌نماید یا همان قاعده‌مند شدن روابط میان

1. Report of the World Conference to Review and Appraise the Achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace, (1986), Para. 17.

2. CONF.177/20/Rev.1. Report of the Fourth World Conference on Women, (New York: United Nation General Assembly 1996), Para. 51.

3. SDG Indicators at: <https://unstats.un.org/sdgs/metadata>, Last Visited: 2021/11/08

4. World Development Report 2017. Governance and the Law, Washington DC: World Bank Group, (2017), at 180.

۵. مهناز اخوان خرازیان، «تحول حق تعیین سرنوشت در چارچوب ملل متحد»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۶،

حکومت‌گران و حکومت‌شوندگان تلقی نمود.^۱ نکته مهم در این میان آنکه تحقق مشارکت عمومی بانوان بدون وجود ابزارهایی همچون نظام نمایندگی انتخابی و جامعه مدنی پویا و دسترسی آزاد به اطلاعات چندان قابل تصور نمی‌باشد.

۱-۱-۲. نظام نمایندگی انتخابی، بستری برای مشارکت زنان در پیشبرد مسیر

توسعه

همان‌گونه که در گزارش کمیساریای عالی حقوق بشر در رابطه با ارتقا، حمایت و عملی نمودن مشارکت همگانی در امور عمومی جوامع اعلام شده؛ یکی از مهمترین ارکان مشارکت، برخورداری از امکان انتخاب شدن و انتخاب کردن برای شهروندان یا همان سیستم نمایندگی می‌باشد. هنگامی می‌توان سخن از مشارکت واقعی مردم یک جامعه در تعیین سرنوشت خویش به میان آورد که جامعه مزبور در مرحله نخست، برخوردار از نوعی سیستم نمایندگی که به افراد، حق مشارکت در انتخاب تصمیم‌گیرندگان جامعه و همچنین حق راهیابی به جمع تصمیم‌گیرندگان مزبور را اعطا نماید، محسوب شود. از دید گزارش مذکور، همانگونه که در ماده ۲۵ میثاق حقوق مدنی و سیاسی مقرر شده، حق شهروندان در انتخاب کردن و انتخاب شدن را می‌بایست از ارکان اساسی مشارکت عمومی بشمار آورد.^۲

به موجب ماده ۲۵ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، هر شهروند از حق انتخاب کردن یا انتخاب شدن در جریان انتخابات دوره‌ای برخوردار بوده و از دید کمیته حقوق بشر ملل متحد نیز برای محقق شدن این حق، دولت‌های عضو میثاق می‌بایست به تعهدات خویش برای تضمین حق شهروندان برای شرکت در یک انتخابات موثر، برابر و غیر تبعیض‌آمیز در کنار تضمین آزادی بیان، دسترسی به اطلاعات و آزادی اجتماعات عمل نمایند.

1. Ved P. Nanda, "Self Determination and Sucession under International Law", Denver Journal of International Law & Politics, 29(3-4), (2001), at 307.

2. Promotion, Protection and Implementation of the Right to Participate in Public Affairs in the Context of the Existing Human Rights Law: Best Practices, Experiences, Challenges and Ways to Overcome Them. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), A/HRC/30/26, Geneva: Human Rights Council, (2015), at 3.

مواردی که هر یک به منظور تضمین حق انتخاب کردن و انتخاب شدن شهروندان، از اهمیتی خاص برخوردار بوده و نیازمند محافظت می‌باشند.^۱

برخورداری بانوان از حق انتخاب کردن و انتخاب شدن، این امکان را برای آنها فراهم خواهد نمود تا با ورود به چرخه تصمیم‌گیری در ارتباط با امور جامعه و از آن جمله تصمیم‌گیری در مورد نحوه پیشبرد فرایند توسعه جامعه، توجه به خواسته‌ها و نیازهای خود را در فرایند مزبور تضمین نمایند. با اعمال موثر حق انتخاب کردن و انتخاب شدن توسط بانوان، امکان ورود نمایندگان واقعی ایشان به نهادهای انتخابی تصمیم‌گیرنده در حوزه عمومی میسر شده؛ امکانی که می‌تواند در جهت مطرح نمودن ضرورت توجه به نیازها و حقوق بانوان در هنگام تدوین یا اصلاح قوانین و مقررات مرتبط با نحوه هدایت مسیر توسعه جامعه در محورهای مختلف آن بکار گرفته شود.^۲ علاوه بر این به سبب وجود امکان رصد و ارزیابی بعدی تصمیمات اتخاذ شده در رابطه با مسیر توسعه توسط نمایندگان بانوان در نهادهای انتخابی عمومی، امکان ارزیابی میزان مطابقت عملی اجرای برنامه‌های توسعه با آنچه که در چارچوب آنها در مورد نیازها و حقوق زنان لحاظ شده و در صورت نیاز اصلاح مسیر برنامه، وجود خواهد داشت.

۲-۱-۲. جامعه مدنی پویا و تضمین توجه به زنان در سیاست‌گذاری توسعه در کنار حق بر انتخاب کردن و انتخاب شدن، رکن دیگر ضروری در مسیر تحقق مشارکت عمومی زنان در یک جامعه را می‌توان وجود یک جامعه مدنی پویا محسوب نمود. مفهوم جامعه مدنی مفهومی گنگ بوده و می‌توان گفت که معنی ادبی آن در طول زمان و در جوامع مختلف دچار تغییرات عمیقی شده و در نتیجه در حال حاضر دارای ابهام زیادی می‌باشد.^۳ جامعه مدنی در معنای کلی پذیرفته شده در علوم سیاسی را می‌توان نوعی تعامل بین دولت و شهروندان محسوب کرد. جامعه مدنی متشکل از طیف گسترده‌ای از

1. Ibid. at 4.

2. Elizabeth Asiedu, Claire Branstette, Neepa Gaekwad Babulal, Nanivazo Malokele, The Effect of Women's Representation in Parliament and the Passing of Gender Sensitive Policies, Issues on African Development I, African Finance and Economics Association, (2018), p. 11.

3. Gerhard Lehmbuch, "Germany", In Yamamoto Tadashi, ed., *Governance and Civil Society in a Global Age* (Tokyo: Center for International Exchange 2001) at 230.

سازمان‌های مردم‌نهاد شکل گرفته حول محور مسائل عمومی جامعه بوده که با محوریت پیگیری مسائلی همچون عدالت‌طلبی، مسائل مذهبی، امور آموزشی و ... تشکیل گردیده و از برخی از آنها با عنوان سازمان‌های غیردولتی یا همان NGO یاد می‌شود.^۱

بدون وجود یک جامعه مدنی پویا، اساساً نمی‌توان به تحقق مشارکت واقعی مردم در فرایندهای تصمیم‌گیری‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی امید چندانی داشت؛ مشارکتی که خود بعنوان یکی از مهمترین ابزارهای تحقق مشارکت عمومی شهروندان یک جامعه در اداره آن محسوب گردیده و تنها زمانی محقق خواهد شد که تمامی راه‌های خودکامگی یک دولت مسدود شده باشد. هدفی که برای نیل به آن، تحقق شروط ذیل ضرورت دارد: در مرحله نخست، تعهد نخبگان جامعه به فراهم نمودن مشارکت مردمی از ضرورتی اساسی برخوردار خواهد بود، چرا که بدون تردید مشارکت مردمی هرگز بدون اعتقاد یافتن سیاست‌مداران و زمامداران جامعه به آن محقق نخواهد گردید. در صورت عدم اعتقاد نخبگان فوق به لزوم تضمین مشارکت مردم در فرایند تصمیم‌گیری‌های جامعه، این افراد نه تنها در مسیر تحقق مشارکت عمومی شهروندان حرکت نخواهند کرد بلکه با هدف حفظ و افزایش قدرت و برتری خویش بر جامعه، به تلاش در جهت مسدود کردن هر چه بیشتر راه‌های مشارکت شهروندان مبادرت خواهند نمود.^۲ در اینجاست که جامعه مدنی از نقشی مهم برخوردار شده چرا که می‌تواند با رصد و ارزیابی عملکرد دولت، اعمال قدرت توسط آنرا ضابطه‌مند و دولت‌مردان را ملزم به پاسخگویی نماید.^۳

جامعه مدنی نقش مهمی نیز در متعهد نمودن نخبگان و شهروندان عادی جامعه به لزوم وجود مشارکت مردمی در تصمیم‌گیری‌ها از طریق ترویج عقاید و اصول مرتبط با آن ایفا می‌نماید چرا که نهادهای عضو جامعه مدنی، حمایت از حقوق و آزادی‌های مدنی و همچنین اصلاحات سیاسی را بر عهده دارند.^۴ نقش مهم نهادهای جامعه مدنی، تقویت

1. Larry Diamond, *Development Democracy: Toward Consolidation* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999) at 221-222.

2. Suchit Bunbongkarn, the Role of Civil Society in Democratic Consolidation in Asia, Sato, Yoichiro, *Growth & Governance in Asia* (Honolulu: Asia-Pacific Center for Security Studies, 2004) at 140.

3. Ibid. at 141.

4. Ibid. at 140.

مشارکت عمومی از طریق تشویق شهروندان به مشارکت سیاسی در فرایند تصمیم‌گیری‌های جامعه می‌باشد.^۱ جامعه مدنی ابزار بسیار مفیدی برای شهروندان عادی و از آن جمله بانوان به منظور مطرح کردن و رساندن خواسته‌های خویش به گوش دولتمردان جامعه محسوب می‌شود. شهروندانی که در بسیاری موارد فاقد پشتیبانی گروه‌های قدرت سازمان‌یافته بوده و از امکان کمتری برای طرح خواسته‌های خود در فرایند تصمیم‌گیری‌های عمومی جامعه برخوردار هستند. بر اساس آنچه گفته شد، جامعه مدنی را می‌توان در کنار برگزاری انتخابات آزاد، ابزار دیگری در جهت افزایش توانایی زنان یک جامعه برای طرح و دفاع موثر از خواسته‌ها و منافع خویش در جریان فرایند اتخاذ تصمیمات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه بشمار آورد. به دیگر سخن، سازمان‌های مدنی مردم‌نهاد فعال در عرصه حمایت از حقوق زنان، می‌توانند با تعامل با نهادهای منتخب تصمیم‌گیرنده در مورد تدوین و تنظیم برنامه‌های توسعه جامعه، نه تنها خواسته‌ها و نیازهای بانوان جامعه را با هدف لحاظ شدن در برنامه مزبور به این نهادها انتقال داده بلکه در صورت مشاهده انحراف در مرحله اجرایی برنامه‌های فوق در تامین این نیازها و خواسته‌ها، موارد انحراف را گزارش داده و خواستار اصلاح آن گردند.^۲

۳-۱-۲. جریان آزاد اطلاعات، تضمین‌کننده مشارکت آگاهانه زنان در فرایند

توسعه

در کنار برخورداری از حق بر انتخاب شدن و انتخاب کردن و وجود یک جامعه مدنی پویا، مهیا نمودن بستر لازم برای مشارکت عمومی بانوان، تا حد زیادی وابسته به شفافیت و امکان دسترسی شایسته به اطلاعات می‌باشد؛ اطلاعاتی که می‌بایست رایگان، مرتبط، به‌روز و قابل فهم بوده و در دسترس افراد و گروه‌های شهروندان به منظور اتخاذ هرگونه انتخاب آگاهانه قرار گرفته باشد.^۳ آزادی دسترسی به اطلاعات نیز پیش‌شرط اساسی

1. Ibid.

2. Hafsa Bennis, *The Role of NGOs in Women's Empowerment: The Case of Tunisia* (The Center of Arab Woman for Training and Research (CAWTAR): Tunis, 2015) at 14.

3. Promotion, Protection and Implementation of the Right to Participate in Public Affairs in the Context of the Existing Human Rights Law, op.cit. at 11.

دیگری برای ایجاد یک فرایند مشارکت عمومی آگاهانه توسط شهروندان و از آن جمله زنان می‌باشد.^۱ عدم دسترسی آزاد به اطلاعات مانعی بزرگ بر سر راه مشارکت موثر افراد در فرایند تصمیم‌گیری‌های جامعه بوده، چرا که در صورت عدم دسترسی عموم به اطلاعات و حتی در صورت مشارکت عملی شهروندان در فرایند تصمیم‌گیری‌ها، افراد مزبور هیچ‌گونه شناخت درستی از مسائل مورد بحث نداشته و نخواهند توانست تصمیم متناسب و آگاهانه‌ای در رابطه با مسائل فوق اتخاذ نمایند.^۲ دسترسی آزادانه به اطلاعات، این توانایی را برای مردم یک جامعه و از آن جمله زنان فراهم نمود تا نه تنها اعمال و تصمیم‌گیری‌های دولت را رصد نمایند بلکه اطلاعات در دسترس را مبنایی برای اتخاذ تصمیمات درست در رابطه با مسائل عمومی قرار دهند.^۳ وجود جریان آزاد اطلاعات می‌تواند به زنان جامعه آگاهی درستی در مورد نیازها و خواسته‌های اصلی و همچنین نمایندگان واقعی خود داده تا بتوانند بصورتی آگاهانه و با استفاده از حق رای خویش، حامیان حقوق خود را به نهادهای انتخابی تصمیم‌گیرنده در مورد فرایند پیشبرد توسعه جامعه وارد کنند. نمایندگان که ابزار اصلی برای گنجاندن مطالبات بانوان جامعه در چارچوب برنامه‌های توسعه جامعه مذکور در حوزه‌های مختلف و همچنین رصد بعدی میزان موفقیت این برنامه‌ها بشمار می‌روند.

۲-۲. ابزارهای مشارکت عمومی و بهبود دسترسی زنان به حق بر توسعه در

عمل: تونس و بوتسوانا

پس از آنچه که در ارتباط با جایگاه حیاتی تضمین مشارکت عمومی زنان در اداره امور جامعه بر ارتقای وضعیت ایشان در فرایند توسعه بیان گردید، اکنون می‌بایست تاثیر عملی این مشارکت در تصمیم‌گیری‌های جامعه بر تحقق حق بر توسعه بانوان را مورد ارزیابی قرار داد. در این ارتباط می‌توان به نقش مثبت سازوکارهای اجرایی مرتبط با مشارکت

1. Louise Krabbe Boserup, *An Introduction to Openness and Access to Information* (Copenhagen: Danish Institute for Human Rights, 2005) at 2.

2. Rajeev Kumar Singh, "Right to Information: The Basic Need of Democracy", *Journal of Education & Social Policy*, 1 (2), (2014), at 87.

3. Laura Neuman, *Access to Information - A Key to Democracy*, Atlanta: The Carter Center, (2002), at 16.

عمومی، بر بهبود وضعیت دسترسی زنان به مصادیق مختلف حقوق بشر در چارچوب برنامه‌های ملی توسعه در تونس و بوتسوانا اشاره نمود. دو کشور مذکور از جمله نمونه‌هایی به شمار رفته که در آنها بهبود وضعیت حقوق زنان در فرایند توسعه جامعه، بیش از آنکه مرهون تصویب قوانینی از بالا یا تصمیم آمرانه نهادهای حاکمیتی بر مبنای صرف صلاحدید خود و بدون مشارکت موثر بانوان باشد، ماحصل حضور و مشارکت مناسب زنان در فرایند اخذ تصمیمات حوزه عمومی جامعه و همچنین نظارت بعدی بر اجرای این تصمیمات می‌باشد.

این نوع مشارکت زنان به نوبه خود نه تنها بستر شایسته‌ای در رابطه با امکان گنجاندن نیازها و مطالبات واقعی آنها در زمینه حقوق خود در برنامه‌های توسعه جوامع فوق‌الذکر را فراهم کرده بلکه امکان رصد بعدی میزان موفقیت در پیشبرد فرایند توسعه تونس و بوتسوانا در راستای تضمین بهتر نیازها و خواسته‌های حقیقی بانوان جامعه را هم تا حد مطلوبی امکان‌پذیر ساخته است.

۱-۲-۲. مشارکت زنان تونسی در سیاست‌گذاری عمومی، ابزاری برای برخورداری از مواهب توسعه

کشور تونس در رده‌بندی برنامه توسعه ملل متحد در ارتباط با وضعیت رعایت حقوق زنان در سال ۲۰۱۷ در رده ۶۳ جهان قرار گرفته است^۱ جایگاهی که این کشور را در بین کشورهای آفریقایی در صدر جدول قرار داده است. بروز انقلاب دموکراسی خواهانه در تونس سال ۲۰۱۱ و میسر شدن امکان ایجاد سازوکارهای ضروری برای مشارکت آزادانه و همگانی در فرایندهای تصمیم‌گیری عمومی، بستری مناسب برای حضور قدرتمند زنان در عرصه جامعه و پیگیری مطالبات و خواسته‌های خویش را فراهم آورده است. بنا بر آمار بانک جهانی در سال ۲۰۲۰ زنان تونسی نه تنها در حدود یک چهارم (۲۴.۸٪) از اعضای پارلمان این کشور را به خود اختصاص داده‌اند^۲ بلکه با استفاده از فضای مناسب ایجاد شده

1. UNDP, "Gender Inequality Index", See at: <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>, Last Visited: 2021/11/09.

2. Proportion of seats held by women in national parliaments, at: [https:// data.worldbank. org/ indicator/ SG.GEN. PARL. ZS? locations= TN](https://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?locations=TN) & [https:// data.worldbank. org/ indicator/ SG.GEN. PARL. ZS? locations= TN](https:// data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?locations=TN)

برای فعالیت یک جامعه مدنی فعال، مبادرت به تاسیس و فعالیت در تعداد قابل ملاحظه‌ای از سازمان‌های مردم‌نهاد مرتبط با حقوق زنان نیز نموده‌اند.^۱ این حضور گسترده زنان در پارلمان، تاثیرات مثبتی بر تصویب قوانین حمایت‌کننده از بانوان در پارلمان بر جای گذاشته است. بعنوان نمونه می‌توان به تصویب قانون منع خشونت خانگی علیه زنان در سال ۲۰۱۷ اشاره نمود که در نوع خود در میان کشورهای عربی بی‌سابقه محسوب می‌گردد؛ قانونی که گامی مهم در زمینه تضمین حقوق بشر زنان در فرایند توسعه اجتماعی جامعه بویژه در چارچوب اهداف مقرر سند توسعه پایدار همچون شاخص‌های دوم (ریشه‌کنی کلیه اشکال خشونت علیه زنان و دختران) و سوم (ریشه‌کنی کلیه اعمال آسیب‌زننده به زنان و دختران) از هدف پنجم و همچنین شاخص یکم (کاهش قابل ملاحظه خشونت و مرگ‌های مرتبط با آن در سطح جهانی) از هدف شانزدهم^۲ اهداف توسعه هزاره^۳ محسوب می‌شود.^۴

علاوه بر این، حضور سازمان‌های مردم‌نهاد حامی حقوق زنان از قبیل «شورای زنان تونسسی دموکرات»^۵، «شورای زنان تونسسی برای تحقیق و توسعه»^۶ در برخی موارد ابزار

worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?year_high_desc=true, Last Visited: 2021/11/09.

1. Mari Norbakk, The Women's Rights Champion, Tunisia's Potential for Furthering Women's Rights, CMI Report R (2016), 5, Bergen: Chr. Michelsen Institute, (2016), at 11-12.

۲. ترویج جوامع صلح‌جو و فراگیر برای توسعه پایدار، برقراری امکان دسترسی به عدالت برای همه و ایجاد مؤسسات مؤثر، پاسخگو و فراگیر در همه سطوح.

۳. بسیاری از اهداف توسعه پایدار پیوند نزدیکی با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی داشته و دربرگیرنده بسیاری از حقوق مدنی و سیاسی از قبیل حق بر امنیت فردی، حق بر دسترسی به عدالت و حقوق مرتبط با آزادی‌های اساسی می‌باشد. بنابراین تحقق بسیاری از اهداف مقرر در سند ۲۰۳۰، همچون مبارزه با فقر، بهبود وضعیت بهداشت، دسترسی همگانی و برابر به آموزش، تضمین رفاه همگانی، تضمین عدالت برای همه و ... در مسیر توسعه جوامع، گامی مهم در مسیر فراهم گردیدن امکان دستیابی به مصادیق گوناگون حقوق بشر و در نتیجه حق بر توسعه و رفاه برای همه اعضای جامعه نیز محسوب می‌گردد.

4. Tunisia Gender Justice, Assessment of Laws Affecting Gender Equality and Protection against Gender-Based Violence (UNDP: New York, 2018) at 11.

5. Tunisian Association of Women Democrats.

6. Tunisian Women's Association for Research and Development.

مناسب دیگری برای حمایت از حقوق ایشان فراهم آورده که در این ارتباط می‌توان به سازماندهی تظاهرات و گردهمایی‌های خیابانی گسترده در سال ۲۰۱۲ توسط این سازمان‌های مردم‌نهاد در اعتراض به در نظر گرفته شدن جایگاه ثانوی برای زن در خانواده در متن پیش‌نویس قانون اساسی جدید تونس، بعنوان سند بنیادین توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی این کشور اشاره کرد.^۱ اعتراضاتی که در نهایت با عقب‌نشستن مجلس و جایگزینی ماده مذکور با ماده‌ای مبنی بر تساوی زن و مرد در خانواده، گامی تاثیرگذار در حمایت از حقوق زنان و تحکیم جایگاه ایشان در تدوین مسیر توسعه اجتماعی تونس به شمار می‌رود.^۲

نکته مهم آنکه افزایش امکان مشارکت زنان در تصمیم‌گیری‌های عمومی بصورتی غیرمستقیم نیز از طریق ایجاد نوعی اهرم فشار، بستر مناسبی به منظور تضمین لحاظ شدن نیازها و خواسته‌های این گروه در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه کشور فوق‌الذکر بشمار می‌رود. در این رابطه نقش سازمان‌های مردم‌نهاد حامی حقوق زنان و همچنین رسانه‌های آزاد در پیشبرد برنامه‌های توسعه سلامت تونس در مسیر تضمین حق بر سلامت زنان روستایی این کشور شایسته ذکر می‌باشد. همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد ذکر شده و رسانه‌های آزاد همچون رادیوهای محلی در اطلاع‌رسانی در مورد عدم توجه کافی سیستم توسعه سلامت و بهداشت تونس به تضمین حق بر سلامت زنان مناطق روستایی، موجب آن شده تا با ایجاد آگاهی گسترده در نزد افکار عمومی، موجی از انتقادات متوجه شیوه عمل دست‌اندرکاران نظام مزبور شود؛ انتقاداتی که به نوبه خود بستر اولیه برای بازبینی در نحوه اجرای بسیاری از برنامه‌های توسعه سلامت و بهداشت تونس و حرکت به سمت تضمین سلامت همگانی را در ارتباط با زنان روستایی تونس فراهم نموده است.^۳

1. Mari Norbakk, op.cit. at 5, 12.

2. Ibid.

3. Open Development: Access to Information and the Sustainable Development, (2017), at 24, available at: <https://unstats.un.org/sdgs/metadata>, Last Visited: 2021/11/12.

۲-۲-۲. مشارکت موثر در عرصه عمومی و تضمین حقوق بشر زنان بوتسوانایی در فرایند توسعه

بوتسوانا از بدو استقلال خود در دهه شصت میلادی تاکنون از حکومتی دموکراتیک و بستری مناسب برای مشارکت همگانی در تصمیم‌گیری‌های عمومی برخوردار بوده که وجود همین بستر مناسب و سازوکارهای وابسته به آن به میزان قابل ملاحظه‌ای در بهبود وضعیت حقوق زنان در این کشور و کسب رتبه‌ای مطلوب در زمینه رعایت حقوق بشر زنان در میان دیگر دولت‌های جنوب صحرای آفریقا^۱ تاثیرگذار بوده است.^۲ زنان به صورت سنتی حضوری نه چندان پرشمار اما متداوم و موثر در پارلمان بوتسوانا داشته^۳ و این کشور محل فعالیت برخی از قدیمی‌ترین و پرتجربه‌ترین سازمان‌های مردم‌نهاد حامی حقوق زنان در آفریقای سیاه همچون سازمان *آمانگ باسادی*^۴ بشمار می‌رود.^۵ این حضور نه چندان پرشمار اما موثر از منظر کیفی زنان در پارلمان در کنار فعالیت مستمر و آزادانه سازمان‌های مردم‌نهاد مرتبط با حقوق زنان در بوتسوانا بستری فراهم آورده که ره آورد آن توجه به نیازها و خواسته‌های زنان در هنگام تدوین قوانین مرتبط با توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و در نتیجه تصویب برخی از موثرترین قوانین حمایت‌کننده از بهبود وضعیت حقوق بشر زنان در سطح آفریقای سیاه می‌باشد.^۶ در زمره این قوانین می‌توان به قانون اشتغال زنان مصوب ۱۹۹۶ مبنی بر امکان کار برای زنان در مشاغل مرتبط استخراج

۱. رتبه ۹۸ از میان ۱۶۰ دولت در سال ۲۰۱۷ از منظر رعایت حقوق زنان، برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به:

<http://hdr.undp.org/en/composite/GII>, Last Visited: 2021/11/12.

2. The Global Gender Gap Report 2018, Geneva: World Economic Froum, (2018), at 10.

۳. ۱۱ درصد اعضای پارلمان در سال ۲۰۲۰، برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به

Proportion of seats held by women in national parliaments (%) Available at <https://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?locations=BW> Last Visited: 2021/11/12.

4. Emang Basadi.

5. Elizabeth Asiedu & et al., The Effect of Women's Representation in Parliament and the Passing of Gender Sensitive Policies, American Economic Association, (2018), at 24, available at: <https://www.aeaweb.org/conference/2018/preliminary/paper/an5yEb5h>, Last Visited: 2021/11/12.

6. Ibid.

معادن^۱، در مطابقت با هدف هشتم از اهداف توسعه پایدار^۲، بویژه شاخص پنجم آن (فراهم آمدن امکان اشتغال کامل و مولد برای زنان و مردان)، قانون ازدواج مصوب سال ۲۰۰۴ در زمینه ایجاد برابری بین حقوق زن و مرد در امور مربوط به ازدواج همچون حق حضانت فرزندان در مطابقت با هدف پنجم از اهداف توسعه هزاره^۳ و قانون منع خشونت خانگی مصوب سال ۲۰۰۸، در مطابقت با شاخص‌های دوم (ریشه‌کنی کلیه اشکال خشونت علیه زنان و دختران) و سوم (ریشه‌کنی کلیه اعمال آسیب‌زننده به زنان و دختران) از هدف پنجم فوق‌الذکر اشاره نمود.^۴ امکان طرح نیازها و خواسته‌های زنان با استفاده از ابزارهایی همچون پارلمان و جامعه مدنی محدود به تصویب قوانین حمایتی از ایشان نگردیده بلکه منجر به آن شده تا در تدوین برنامه‌های توسعه بوتسوانا هم بخشی به برنامه‌های توسعه با محوریت ارتقای جایگاه زنان اختصاص یابد.^۵

نتیجه‌گیری

زنان با وجود تشکیل دادن نیمی از جمعیت هر جامعه، همواره در معرض محرومیت‌ها و تبعیض‌های مختلفی در دستیابی به حقوق خود قرار داشته و بنظر می‌رسد که از یکی کارآمدترین راهکارها در مسیر تسهیل دستیابی زنان به حق بر توسعه خویش، فراهم نمودن بستر حضور برابر و مساوی آنها در هرگونه فرایند تصمیم‌گیری مرتبط با توسعه حقوق بشر محور در جامعه متبوع ایشان می‌باشد. حضوری که نه تنها فرصت شایسته‌ای برای مطرح نمودن نیازها و همچنین حقوق مورد درخواست زنان در هنگام اخذ تصمیم در مورد چگونگی پیشبرد برنامه‌های توسعه را فراهم نموده بلکه امکان پیگیری بعدی میزان توجه عملی به این نیازها و اولویت‌ها را در جریان اجرای این برنامه‌ها میسر خواهد کرد. حضور موثر زنان در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه با هدف اولویت‌بخشی به نیازها و همچنین

۱. بخش معدن بویژه استخراج الماس، از جمله بریازده‌ترین فعالیت‌های اقتصادی در بوتسوانا محسوب می‌گردد.

۲. ترویج رشد اقتصادی ماندگار، فراگیر و پایدار، اشتغال کامل و بهره‌ور و اشتغال شرافتمندانه برای همه.

۳. دستیابی به تساوی جنسیتی و توانمندسازی همه زنان و دختران.

4. "Gender Links for Equality and Justice", https://genderlinks.org.za/.../BOTSWANA-Strategy_2016_to_2020_ahgrmf_271015.pdf, Last Visited: 2021/11/09.

5. Ibid.

حقوق خود در برنامه‌های مزبور، زمانی میسر می‌شود که بستر کلی مشارکت عمومی آنها بصورتی برابر و کامل در تصمیم‌گیری‌های کلان جامعه متبوع و همچنین امکان رصد بعدی نحوه اجرای چنین تصمیماتی میسر شده باشد. بستری که تنها با برخورداری مردم یک جامعه از نوعی ساختار حکومتی دموکراتیک مبتنی بر عناصر سه‌گانه حیاتی برای تداوم ساختار مزبور یعنی انتخابات آزاد، جامعه مدنی پویا و آزادی رسانه که امکان مشارکت گسترده تمامی اعضای جامعه را در اخذ تصمیمات عمومی مرتبط با شئون مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه فراهم نموده باشد، ایجاد خواهد شد. ایجاد امکان مشارکت زنان در فرایند اخذ تصمیمات عمومی جامعه از طریق میسر نمودن اعمال حق آنها بر انتخاب شدن و انتخاب کردن، امکان ورود نمایندگان واقعی زنان به نهادهای انتخابی تصمیم‌گیرنده در رابطه با امور عمومی جامعه را ایجاد می‌کند. نمایندگانی که می‌توانند در نهادهایی همچون پارلمان یا دولت، نه تنها گنجاندن اولویت‌های مرتبط با نیازها و حقوق بانوان در هنگام تدوین قوانین مرتبط با توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را پیگیری کرده بلکه پس از تصویب قوانین مزبور، اجرای عملی این قوانین را هم ارزیابی و در صورت ضرورت، مورد اصلاح مسیر قرار دهند.

در همین چارچوب، وجود بستر لازم برای شکل‌گیری و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه حقوق زنان در جامعه و همچنین وجود آزادی اطلاعات برای شناسایی و طرح مشکلات و خواسته‌های ایشان نیز ابزارهای دیگری هستند که با استفاده از آنها در چارچوب یک جامعه دموکراتیک و بعنوان مکمل ابزار نمایندگی، می‌توان خواسته‌ها و نیازهای بانوان را به مسئولان و نهادهای تصمیم‌گیرنده در مورد چگونگی طراحی و پیشبرد مسیر توسعه جامعه منتقل نموده تا در مسیر فوق مورد لحاظ قرار گیرد.

تجربه عملی کشورهای همچون تونس یا بوتسوانا را می‌توان مصادیق خوبی از اینکه چگونه ابزارهای مشارکت عمومی می‌تواند در جهت طرح مشکلات و نیازهای زنان در عرصه تصمیم‌گیری عمومی جامعه در رابطه توسعه بکار گرفته شود، محسوب نمود. مشارکتی که در نهایت تأثیرات بسیار مثبتی بر بهبود وضعیت دسترسی زنان به حقوق خویش در فرایند توسعه جوامع فوق، آن هم از طریق میسر کردن امکان گنجاندن مطالبات

بانوان در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه جامعه و همچنین نظارت بر پیشبرد این برنامه‌ها داشته است.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Satar Azizi

<https://orcid.org/0000-0003-3609-7644>

Keyvan Eghbali

<https://orcid.org/0009-0003-9101-8168>

منابع

الف - کتاب‌ها

- کیندل برگر، چارلز پور، *توسعه اقتصادی*، ترجمه رضا صدوقی (لاهیجان: مدرسه عالی مدیریت گیلان، ۱۳۵۱).
- تودارو، مایکل، *توسعه اقتصادی در جهان سوم*، ترجمه غلامعلی فرجادی، جلد ۱ (تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۹).
- سن، آمارتیا، *توسعه به مثابه آزادی*، ترجمه وحید محمودی، چاپ چهارم (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۴).
- شایگان، فریده، *حق توسعه* (تهران: نشر گرایش، ۱۳۸۸).

مقاله‌ها

- اخوان خرازیان، مهناز، «تحول حق تعیین سرنوشت در چارچوب ملل متحد»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۳۶، (۱۳۸۶).
- حبیب‌زاده، توکل و حافظه سیفی، «تاثیر حکمرانی مطلوب بر اجرایی شدن حق بر توسعه با تاکید بر بعد ملی»، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*، دوره ۱۸، شماره ۶۲، (۱۳۹۲).
- جهانیان، ناصر، «بنیادهای توسعه اقتصادی عادلانه در اسلام»، *فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی*، دوره ۷، شماره ۲۵، (۱۳۸۶).
- سلیمی ترکمانی، حجت، «حقوق بین‌الملل توسعه پایدار: از آرمان تا واقعیت»، *دو فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی (دانش و توسعه سابق)*، دوره جدید، سال نوزدهم، شماره ۲، (۱۳۹۱).

- سن، آمارتیا، «مفهوم توسعه»، ترجمه شاکه سرکیسان و علی گودرزی، مجله راهبرد یاس، شماره ۱۲، (۱۳۸۶).
- سنگوپتا، آرجون، «حق توسعه در نظریه و عمل»، ترجمه منوچهر توسلی جهرمی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۰، (۱۳۸۳).
- خرازی، فردین، «حق توسعه بسترساز تحقق حقوق بشر»، پژوهشنامه روابط بین‌الملل، شماره ۴، (۱۳۸۷).
- فراهانی‌فرد، سعید، «توسعه پایدار بر محور عدالت»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، دوره ۵، شماره ۱۹، (۱۳۸۴).
- مولایی، یوسف، «حق بر توسعه از ادعای سیاسی تا مطالبه حقوقی»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۰، شماره ۴، (۱۳۸۹).
- محمدزاده اصل، نازی، «آزمون نظریه رشد نئوکلاسیک»، پژوهش‌های اقتصادی، شماره ۱۴، (۱۳۸۱).

References

Books

- Bedjaoui, Mohammed, *The Right to Development, International Law: Achievements and Prospects* (Paris: UNESCO, 1991).
- Brems, Eva, *Human Rights: Universality and Diversity* (Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001).
- Diamond, Larry, *Development Democracy: Toward Consolidation* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999).
- Lehbruch, Gerhard, Germany, Tadashi, Yamamoto, *Governance and Civil Society in a Global Age* (Tokyo: Center for International Exchange, 2001).
- Steiner, Henry J & Philip Alston, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*, Third Edition (New York: Oxford University Press, 2008).

Articles

- Asiedu, Elizabeth & et al. The Effect of Women's Representation in Parliament and the Passing of Gender Sensitive Policies, American Economic Association, (2018), Available at: [https:// www. aeaweb. org/ conference/ 2018/ preliminary/ paper/an5yEb5h](https://www.aeaweb.org/conference/2018/preliminary/paper/an5yEb5h), Last Visited: 2021/11/12.
- Barsh, Russel Lawrence, "The Right to Development as a Human Right: Results of the Global Consultation", Human Rights Quarterly, 13(3), (1991).
- Kuznets, Simon, "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", American Economic Review, American Economic Association, 63(3), (1973).
- Kumar Singh, Rajeev, "Right to Information: The Basic Need of Democracy", Journal of Education & Social Policy, 1 (2), (2014).
- Nanda, Ved P, "Self Determination and Secession under International Law", Denver Journal of International Law& Polictics, 29(3-4), (2001).

Documents

- A/RES/41/128, Declaration on the Right to Development (New York: United Nation General Assembly, 4 December 1986).
- A/CONF. 32/41, Proclamation of Teheran, Final Act of the International Conference on Human Rights (Teheran: 22 April to 13 May 1968).
- A/RES/2542 (XXIV), Declaration on Social Progress and Development (New York: UN General assembly 11 December 1969).

Reports

- A/CONF.177/20/Rev.1. Report of the Fourth World Conference on Women (New York: United Nation General Assembly, 1996).
- Alfararghi, Saad, A/HRC/39/51, Second Report of the Special Rapporteur on the Right to Development (Geneva: Human Rights Council, 20 July 2018).
- Asiedu, Elizabeth, Branstette, Claire, Gaekwad Babulal, Neepa and Nanivazo Malokele, The Effect of Women's Representation in Parliament and the Passing of Gender Sensitive Policies, Issues on African Development I, (Philadelphia: African Finance and Economics Association, 2018).
- Banda, Fareda Women, Human Rights and Development, Realizing the Right to Development, Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development (New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2013).
- Bennis, Hafsa, The Role of NGOs in Women's Empowerment: The Case of Tunisia (Tunis: The Center of Arab Woman for Training and Research (CAWTAR), 2015).
- Bunbongkarn, Suchit. The Role of Civil Society in Democratic Consolidation in Asia, Yoichiro Sato, Growth & Governance in Asia, (Honolulu: Asia-Pacific Center for Security Studies, 2004).
- CESCR, General Comment No. 20, Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/GC/20, (Geneva: Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), 2 July 2009).
- Dembri, Mohammad-Salah. E/CN.4/2001/26, The Right to Development, Report of the Open-Ended Working Group on the Right to Development, Commission on Human Rights Fifty-Seventh Session, (Geneva: Commission on Human Rights , 2000).

- Krabbe Boserup, Louise, An Introduction to Openness and Access to Information, (Copenhagen: Danish Institute for Human Rights, 2005).
- Neuman, Laura, Access to Information - A Key to Democracy (Atlanta: The Carter Center, 2002).
- Norbakk, Mari, The Women's Rights Champion. Tunisia's Potential for Furthering Women's Rights, CMI Report R 2016: 5, (Bergen: Chr. Michelsen Institute, 2016).
- Promotion, Protection and Implementation of the Right to Participate in Public Affairs in the Context of the Existing Human Rights Law: Best Practices, Experiences, Challenges and Ways to Overcome Them, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), A/HRC/30/26, (Geneva: Human Rights Council, 2015).
- Report of the World Conference to Review and Appraise the Achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace, (New York: United Nation, 1986).
- Sengupta, Arjun, A/55/306, Second Report of the Independent Expert on the Right to Development, (New York: General Assembly Fifty-fifth Session, 17 August 2000)
- Sengupta, Arjun, E/CN.4/2001/WG.18/2, Third Report of the Independent Expert on the Right to Development, Submitted in Accordance with Commission Resolution 2000/5, (Geneva: Commission on Human Rights Fifty-seventh Session. 2 January 2001)
- Sengupta, Arjun, Conceptualizing the Right to Development for the Twenty-first Century, Realizing the Right to Development: Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development, (New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), UN Publication, 2013).

- Stewart, Frances, *The Fourth Domain for Gender Equality: Decision-Making and Power in Achieving Gender Equality, Women's Empowerment and Strengthening Development Cooperation*, (New York: United Nations Economic and Social Council (ECOSOC), 2010).
- *Tunisia Gender Justice Assessment of Laws Affecting Gender Equality and Protection against Gender-based Violence*, (New York: UNDP, 2018).
- *The Global Gender Gap Report 2018*, (Geneva: World Economic Forum, 2018).
- *World Development Report 2017, Governance and the Law*, (Washington DC: World Bank Group, 2017).

In Persian

Books

- Kindleberger, *Charles Pour, Economic Development*, Translated by Reza Sadoughi (Lahijan: Gilan High School of Management, 1972).
- Sen, Amartya, *Development as Freedom*, Translated by Vahid Mahmoodi, Fourth Edition (Tehran: University of Tehran Press, 2015).
- Shaygan, Farideh, *The Right to Development* (Tehran: Gerayesh Publishing, 2008).
- Todaro, Michael, *Economic Development in the Third World*, Translated by Gholamali Farjadi, Volume.1 (Tehran: Plan and Budget Organization, 1991).

Articles

- Akhavan Kharrazian, Mahnaz, “Development of the Principle of the Right of Self Determination within the UN Context”, *International Law Review*, 24(36), (2007).
- Farahani far, Saeed, “Sustainable Development on Axis of Justice”, *Scientific Research Quarterly of Islamic Economy*, 19, (2005).
- Farahanifar, Saeed, “Sustainable Development Based on Justice”, *Journal of Islamic Economics*, 19, (2005).
- Habibzadeh, Tavakol & Seifi, Hafezeh,F “The Influence of Good Governance on Implementing the Right to Development”, *Judicial Law Perspectives Quarterly*, 18(62), (2013).
- Jahanian, Nasser, “The Foundations of Just Economic Development in Islam”, *Scientific Research Quarterly of Islamic Economics*, 7(25), (2007).
- Kharazi, Fardin, “The Right to Development, A Platform for the Realization of Human Rights”, *Research Journal of International Relations*, 4, (2008).
- Molaii, Yousef, “Right to Development: From Political to Legal Claim”, *Politic Quarterly*, 40 (4), (2011).
- Mohammadzadeh Assal, Nazi, “The Test of Neoclassical Growth Theory”, *Economic Research*, 14(2002).
- Salimi Turkamani, Hojat “International Sustainable Development Law, From Lexfranda to Lexlata”, *Journal Encyclopedia of Economic Law*, 19 (2), (2013).
- Sen, Amartiya, “Concept of Development”, Translated by Sarkisyan and Ali Goudarzi, *Jouranal Rahborde Yas*, 12, (2007).

- Sengupta, Arjun, “On the Theory and Practice of the Right to Development”, Translated by Manoochehr Tavassoli Jahromi, International Law Review, 21(30), (2004).

استناد به این مقاله: عزیزی، ستار و اقبالی، کیوان، «جایگاه مشارکت عمومی در تضمین بهره‌مندی زنان از حق بر توسعه»، پژوهش حقوق عمومی، ۲۵(۸۱)، (۱۴۰۲)، ۴۷-۸۰.

Doi: 10.22054/qjpl.2021.58442.2557

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License